

O‘SMIRLIK DAVRIDA MULOQOTCHANLIKNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI”

Berdaliyeva S.D.

Alfraganus universiteti

“Pedagogika va psixologiya”

kafedrasida o‘qituvchisi

Xolmamatova Dilshoda.

„ALFRAGANUS “Universiteti Pedagogika va

psixologiya yo‘nalishi bakalavr

4-bosqich talabasi

Annotatsiya

O‘smirlik davri shaxs shakllanishining muhim bosqichi bo‘lib, bu davrda muloqotchanlikning rivojlanishi o‘ziga xos psixologik xususiyatlarga ega. Ushbu maqolada o‘smirlarning ijtimoiy munosabatlar tizimida muloqotchanlikning tutgan o‘rni va uning rivojlanish dinamikasi atroflicha tahlil qilinadi. Tadqiqot muloqotchanlikning kognitiv, emotsional va xulq-atvor komponentlarini o‘smirlik yoshiga xos jihatdan ochib berishga qaratilgan. Natijalar o‘smirlar orasida samarali muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish, ularning ijtimoiy moslashuvini ta‘minlash va shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: O‘smirlik, Muloqotchanlik, Psixologik xususiyatlar, Ijtimoiy moslashuv, Shaxs rivojlanishi, Muloqot ko‘nikmalari, Ijtimoiy munosabatlar

Kirish

O‘smirlik davri inson hayotining murakkab va hal qiluvchi bosqichlaridan biri bo‘lib, unda jismoniy o‘zgarishlar bilan birga chuqur psixologik jarayonlar kechadi. Bu davrda shaxsning o‘zini anglash, kayfiyatning tez-tez o‘zgarishi, oila va

tengdoshlar bilan munosabatlarda ziddiyatlarning yuzaga kelishi kabi qator psixologik qiyinchiliklar kuzatiladi [1]. Ushbu murakkabliklarni tushunish va bartaraf etish uchun psixologlar tomonidan ishlab chiqilgan strategiyalar muhim ahamiyatga ega. Mazkur bosqichda samarali muloqotchanlikning shakllanishi o‘smir shaxsining ijtimoiy moslashuvi, hissiy barqarorligi va umumiy rivojlanishi uchun fundamental ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, zamonaviy o‘smirlarda muloqotning kattalardan tengdoshlarga tomon yo‘nalishi sezilarli darajada kuchayib bormoqda, bu ularning ijtimoiy ehtiyojlarining o‘zgarishini ko‘rsatadi [2].

Tengdoshlar bilan muloqotga bo‘lgan fundamental ehtiyoj bolalikdan boshlab shakllanib, o‘smirlik davrida yanada mustahkamlanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, tengdoshlar jamiyatining yo‘qligi o‘smirlarning muhim muloqot ko‘nikmalari va o‘zini anglash qobiliyatining rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda, bu ularning ijtimoiy-psixologik farovonligiga tahdid soladi [2]. Shuningdek, ta‘lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi samarali muloqotning ta‘lim samaradorligiga ta‘siri, muloqotdagi qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish yo‘llari ham muhim ahamiyatga ega [3]. Shu bois, o‘smirlik davrida muloqotchanlikning psixologik xususiyatlarini chuqur o‘rganish, uning shakllanish omillari va shaxs rivojlanishiga ta‘sirini tahlil qilish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

Tadqiqot maqsadi: O‘smirlik davrida muloqotchanlikning psixologik xususiyatlari, shakllanish mexanizmlari va o‘smir shaxsi rivojlanishiga ta‘sirini kompleks tahlil qilish hamda samarali muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish.

O‘smirlik davrida muloqotchanlikning nazariy-metodologik asoslarini o‘rganish.

O‘smirlar muloqotining psixologik xususiyatlari va shakllanish omillarini aniqlash.

Muloqotchanlikning o‘smir shaxsi rivojlanishiga ta’sirini tahlil qilish.

O‘smirlar muloqotidagi qiyinchiliklarni va ularni bartaraf etish yo‘llarini o‘rganish.

O‘smirlarda samarali muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

O‘smirlik davrida muloqotchanlikning psixologik xususiyatlarini chuqur anglash va tahlil qilish mavjud ilmiy adabiyotlarni sinchkovlik bilan ko‘rib chiqishni talab etadi. Ushbu bo‘limda o‘smirlar muloqotining nazariy-metodologik asoslari, uning psixologik xususiyatlari, shakllanish omillari, shaxs rivojlanishiga ta’siri hamda muloqotdagi qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish yo‘llari bo‘yicha so‘nggi tadqiqotlar tahlil qilinadi.

O‘smirlik davri inson ontogenezining eng murakkab va hal qiluvchi bosqichlaridan biri sifatida ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan e’tirof etilgan. Bu davr nafaqat jismoniy o‘zgarishlar, balki shaxsning o‘zini anglash, ijtimoiy o‘rni va qadriyatlarini qayta ko‘rib chiqish kabi chuqur psixologik jarayonlar bilan ham tavsiflanadi. Ilmiy manbalarda ta’kidlanishicha, o‘smirlarda o‘zini anglashning murakkab jarayonlari, kayfiyatning tez-tez va keskin o‘zgarishi, shuningdek, oila a’zolari va tengdoshlar bilan munosabatlarda ziddiyatlarning yuzaga kelishi kabi qator psixologik qiyinchiliklar kuzatiladi [1]. Ushbu qiyinchiliklar o‘smirning ijtimoiy moslashuviga, hissiy barqarorligiga va umumiy farovonligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin, shu sababli ularni tushunish va samarali bartaraf etish strategiyalarini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Aynan shu nuqtai nazardan, muloqotchanlikning psixologik xususiyatlari va uning rivojlanish mexanizmlarini o‘rganish o‘smirlarning ushbu bosqichdagi muvaffaqiyatli adaptatsiyasi uchun kalit hisoblanadi. Tadqiqotchilar tomonidan ishlab chiqilgan strategiyalar va qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari ota-onalar, o‘qituvchilar va mutaxassislar uchun qimmatli

manba bo‘lib xizmat qiladi, bu esa o‘smirlarga ushbu muhim rivojlanish davridan o‘tishda yordam berish imkonini beradi [1].

Zamonaviy tadqiqotlar o‘smirlik davrida muloqotchanlikning shakllanishiga ta’sir etuvchi psixologik omillarga alohida e’tibor qaratmoqda. Xususan, so‘nggi yillarda o‘smirlar muloqotining kattalardan (ota-onalar va o‘qituvchilar) tengdoshlarga tomon sezilarli darajada o‘zgarishi kuzatilmoqda [2]. Bu tendensiya o‘smir shaxsining ijtimoiy ehtiyojlari va rivojlanish ustuvorliklarining o‘zgarishini aks ettiradi. Bolalikdan boshlab shakllanadigan tengdoshlar bilan muloqotga bo‘lgan fundamental ehtiyoj o‘smirlik davrida yanada mustahkamlanib, shaxsning ijtimoiy dunyosida markaziy o‘rin egallaydi. Tengdoshlar bilan muloqot o‘smirlar uchun o‘zini anglash, ijtimoiy rollarni sinab ko‘rish, qadriyatlar tizimini shakllantirish va hissiy qo‘llab-quvvatlash manbai bo‘lib xizmat qiladi. Bu muloqot turi ota-onalar bilan bo‘lgan munosabatlardan farqli o‘laroq, ko‘proq tenglik, o‘zaro tushunish va mustaqillikni o‘z ichiga oladi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘smirlar orasida tengdoshlar jamiyatining yo‘qligi ularning muhim muloqot ko‘nikmalari va o‘zini anglash qobiliyatining rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin [2]. Tengdoshlar bilan o‘zaro munosabatlar o‘smirlarga ijtimoiy normalarni o‘rganish, empatiyani rivojlantirish, konfliktlarni hal qilish va hamkorlik qilish kabi ko‘nikmalarni egallashga yordam beradi. Tengdoshlar guruhida o‘smirlar o‘z shaxsiyatlarini shakllantiradilar, o‘zlarining kuchli va zaif tomonlarini anglaydilar, shuningdek, ijtimoiy qabul qilinish va mansublik hissini rivojlantiradilar. Shu bois, tengdoshlar bilan muloqotning yetishmasligi o‘smirlarning ijtimoiy-psixologik farovonligiga tahdid solib, ularning yolg‘izlik, tushkunlik va ijtimoiy moslashuvchanlikning pasayishi kabi muammolarga duch kelishiga olib kelishi mumkin. Tadqiqotchilar o‘smir shaxslarda muloqotning namoyon bo‘lishining o‘ziga xos psixologik xususiyatlarini chuqurroq o‘rganish zarurligini ta’kidlaydilar, bu esa tengdoshlar munosabatlarining ularning umumiy rivojlanishidagi muhim rolini yanada aniqroq ko‘rsatadi [2].

Muloqotchanlikning o'smir shaxsi rivojlanishiga ta'siri ko'p qirrali bo'lib, u nafaqat ijtimoiy, balki kognitiv va hissiy sohalarni ham qamrab oladi. Samarali muloqot ko'nikmalariga ega bo'lgan o'smirlar o'z fikrlarini aniq ifodalash, boshqalarni tinglash, kelishmovchiliklarni konstruktiv tarzda hal qilish va ijtimoiy aloqalarni muvaffaqiyatli o'rnatish qobiliyatiga ega bo'ladilar. Bu esa ularning maktabdagi muvaffaqiyatlariga, do'stlik munosabatlarining mustahkamligiga va kelajakdagi kasbiy faoliyatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Aksincha, muloqotdagi qiyinchiliklar o'smirlarning ijtimoiy izolyatsiyasiga, o'ziga ishonchsizlikka va turli psixologik muammolarning rivojlanishiga olib kelishi mumkin.

Ta'lim jarayonida muloqotning psixologik asoslari va o'zaro ta'siri ham muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biridir. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi samarali muloqotning ta'lim samaradorligiga ta'siri keng qamrovli tahlil qilingan [3]. Ushbu tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchining o'quvchilar bilan ochiq, hurmatga asoslangan va qo'llab-quvvatlovchi muloqoti o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, o'quv materialini o'zlashtirishga yordam beradi va ijobiy o'quv muhitini yaratadi. Muloqotdagi qiyinchiliklar, masalan, tushunmovchiliklar, o'quvchilarning faol ishtirok etmasligi yoki o'qituvchining talabalar ehtiyojlarini yetarli darajada anglamasligi ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bois, ta'lim muassasalarida muloqot jarayonida yuzaga keladigan turli qiyinchiliklar va to'siqlarni aniqlash hamda ularni samarali bartaraf etish bo'yicha aniq usullar va strategiyalar ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega [3].

Muloqotdagi qiyinchiliklarni bartaraf etish yo'llari bo'yicha taklif etilgan yondashuvlar nafaqat muammolarni aniqlashga, balki ularni hal qilishga ham qaratilgan. Jumladan, ta'lim sohasida o'qituvchilar va o'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish va takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan [3]. Bu tavsiyalar o'z ichiga faol tinglash, empatiyani rivojlantirish, konstruktiv fikr almashish, konfliktlarni hal qilish ko'nikmalari va noverbal muloqotni tushunish kabi jihatlarni qamrab oladi. Bunday ko'nikmalarni

rivojlantirish pedagogik natijalarni yaxshilash va ta'limdagi o'zaro munosabatlar sifatini oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. O'smirlik davrining umumiy psixologik qiyinchiliklarini bartaraf etishda ham samarali muloqot strategiyalari muhim ahamiyatga ega ekanligi e'tirof etiladi [1]. O'smirlarga o'z his-tuyg'ularini ifodalash, boshqalarning nuqtai nazarini tushunish va ijtimoiy vaziyatlarda moslashuvchan bo'lishni o'rgatish ularning hissiy barqarorligini oshiradi va ziddiyatli vaziyatlarni hal qilishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, mavzuga oid ilmiy adabiyotlar tahlili o'smirlik davrida muloqotchanlikning murakkab va ko'p qirrali hodisa ekanligini ko'rsatadi. Tadqiqotlar o'smirlarning ijtimoiy rivojlanishida tengdoshlar bilan muloqotning markaziy rolini, uning shaxsning o'zini anglash va ijtimoiy ko'nikmalarining shakllanishiga ta'sirini, shuningdek, ta'lim jarayonidagi muloqotning ahamiyatini yorqin namoyish etadi [2, 3]. Shuningdek, o'smirlik davriga xos bo'lgan psixologik qiyinchiliklarni bartaraf etishda samarali muloqot strategiyalarining o'rni ham alohida ta'kidlanadi [1]. Biroq, mavjud tadqiqotlar o'smirlik davrida muloqotchanlikning psixologik xususiyatlari, uning shakllanish mexanizmlari va o'smir shaxsi rivojlanishiga ta'sirini kompleks tahlil qilish, shuningdek, samarali muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish zarurligini ko'rsatmoqda. Ushbu tadqiqot mavjud bo'shliqlarni to'ldirishga va o'smirlarning ijtimoiy-psixologik farovonligini oshirishga qaratilgan amaliy yechimlarni taklif qilishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot o'smirlik davrida muloqotchanlikning psixologik xususiyatlarini kompleks tahlil qilish, uning shakllanish mexanizmlarini aniqlash va o'smir shaxsi rivojlanishiga ta'sirini baholash, shuningdek, samarali muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan. Belgilangan maqsad va vazifalarga erishish uchun aralash usullar

(mixed-methods) dizayni tanlandi, bu yondashuv mavjud nazariy bilimlarni chuqur tahlil qilish bilan birga, empirik ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish orqali mavzuni har tomonlama o'rganish imkonini beradi. Aralash usullar dizayni kvantitativ va kvalitatif yondashuvlarning kuchli tomonlarini birlashtirib, o'smirlar muloqotining murakkab va ko'p qirrali tabiatini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi. Bu metodologiya nazariy asoslarni mustahkamlash, empirik dalillarni taqdim etish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish uchun zarur bo'lgan keng qamrovli ma'lumotlarni olishga imkon yaratadi.

Tadqiqotning nazariy-metodologik asoslari psixologiya, pedagogika va sotsiologiya sohasidagi yetakchi olimlarning muloqot, shaxs rivojlanishi va o'smirlik psixologiyasiga oid asarlaridan iborat. Xususan, L.S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasi, A.N. Leontyevning faoliyat nazariyasi, E. Eriksonning psixosotsial rivojlanish bosqichlari nazariyasi, shuningdek, zamonaviy tadqiqotchilarning o'smirlar muloqoti va ijtimoiy moslashuviga oid ishlari tadqiqotning kontseptual doirasini tashkil etadi. Bu nazariyalar o'smirlik davrida muloqotning shaxs shakllanishidagi hal qiluvchi rolini, ayniqsa tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlarning ahamiyatini tushunish uchun mustahkam poydevor yaratadi [2].

Empirik tadqiqot uchun O'zbekistonning turli hududlaridagi umumta'lim maktablari va akademik litseylarning 8-11-sinf o'quvchilari (o'smirlar), ularning ota-onalari va sinf rahbarlari (pedagoglar) tanlab olindi. Ishtirokchilarning umumiy soni 600 nafarni tashkil etishi rejalashtirilgan bo'lib, shundan 400 nafari o'smirlar (200 nafar o'g'il bolalar va 200 nafar qiz bolalar), 100 nafari ota-onalar va 100 nafari pedagoglardir. Tanlov usuli sifatida stratifikatsiyalangan tasodifiy tanlov (stratified random sampling) qo'llanildi, bu o'smirlarning yosh, jins va ta'lim muassasasi turi bo'yicha proporsional vakilligini ta'minlaydi. Ota-onalar va pedagoglar esa maqsadli tanlov (purposive sampling) asosida, o'smirlar bilan bevosita muloqotda bo'lgan va ularning muloqotchanlik xususiyatlari haqida ma'lumot bera oladigan

shaxslar orasidan tanlab olindi. Ishtirokchilarning yosh oralig‘i o‘smirlar uchun 13 yoshdan 17 yoshgacha, ota-onalar va pedagoglar uchun esa 30 yoshdan 60 yoshgacha etib belgilandi. Bu yondashuv o‘smirlar muloqotining turli jihatlarini turli nuqtai nazardan baholash imkonini beradi, bu esa tadqiqot natijalarining chuqurligi va ob‘ektivligini oshiradi.

Tadqiqotning dastlabki bosqichida o‘smirlik davrida muloqotchanlikning nazariy-metodologik asoslarini chuqur o‘rganish maqsadida keng qamrovli adabiyotlar sharhi o‘tkazildi. Bu jarayon quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oldi:

a) Ma’lumotlar bazalarini tanlash: Psixologiya, pedagogika va ijtimoiy fanlarga oid Scopus, Web of Science, Google Scholar, PubMed, CyberLeninka kabi xalqaro va milliy ilmiy ma’lumotlar bazalari tanlab olindi.

b) Kalit so‘zlarni aniqlash: "O‘smirlik davri", "muloqotchanlik", "o‘smirlar muloqoti", "ijtimoiy ko‘nikmalar", "tengdoshlar muloqoti", "muloqot qiyinchiliklari", "psixologik xususiyatlar", "adolescent communication", "peer relationships", "social skills in adolescence" kabi kalit so‘zlar o‘zbek, rus va ingliz tillarida ishlatildi.

c) Adabiyotlarni tanlash mezonlari: Faqat 2020 yildan keyin nashr etilgan, mavzuga bevosita aloqador, ilmiy jurnallarda chop etilgan maqolalar, monografiyalar va dissertatsiyalar ko‘rib chiqildi. Tadqiqotning dolzarbligini ta’minlash maqsadida so‘nggi yillardagi nashrlarga ustuvorlik berildi.

d) Ma’lumotlarni tahlil qilish: Tanlab olingan adabiyotlar mazmuni-mantiqiy tahlil, qiyosiy tahlil va sintez usullari yordamida o‘rganildi. Bu jarayonda o‘smirlar muloqotining psixologik xususiyatlari, uning shakllanish omillari, shaxs rivojlanishiga ta’siri, muloqotdagi qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish yo‘llari bo‘yicha mavjud nazariy yondashuvlar va empirik natijalar umumlashtirildi. Xususan, o‘smirlik davriga xos bo‘lgan psixologik qiyinchiliklar va ularni bartaraf etishda samarali muloqot strategiyalarining ahamiyati [1], tengdoshlar bilan

muloqotning o‘smir shaxsi rivojlanishidagi markaziy roli [2] hamda ta’lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqotning ta’lim samaradorligiga ta’siri [3] kabi jihatlar chuqur tahlil qilindi.

Muloqotchanlik darajasini aniqlash testi (V.F. Ryaxovskiy modifikatsiyasida): O‘smirlarning muloqotga kirishishga moyilligi, muloqotdagi faolligi va qiyinchiliklarini baholashga yordam beradi.

O‘zini anglash shkalasi (S.R. Pantileev): O‘smirlarning o‘ziga bo‘lgan munosabati, o‘zini qabul qilish darajasi va o‘ziga ishonchini aniqlash uchun.

Ijtimoiy moslashuvchanlik shkalasi (K. Rodgers va R. Daimond): O‘smirlarning ijtimoiy muhitga moslashuv darajasi, tengdoshlar va kattalar bilan munosabatlardagi samaradorligini baholash uchun.

Hissiy intellekt testi (N. Xoll): O‘smirlarning o‘z va boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish, boshqarish va ulardan samarali foydalanish qobiliyatini o‘lchash uchun.

Muloqotdagi qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish strategiyalarini aniqlashga qaratilgan mualliflik so‘rovnomasi: O‘smirlarning muloqotda duch keladigan spesifik qiyinchiliklari (masalan, tortinchoqlik, tushunmovchiliklar, konfliktlar) va ularni hal qilish usullari haqida ma’lumot olish uchun.

O‘smirlarning muloqotchanlik xususiyatlarini baholash bo‘yicha ekspert so‘rovnomasi: Ota-onalar va pedagoglarning o‘smirlarning muloqot ko‘nikmalari, ijtimoiy faolligi va muloqotdagi muammolari haqidagi sub’ektiv baholarini olish uchun. Bu so‘rovnoma o‘smirlarning o‘z-o‘zini baholash natijalari bilan qiyosiy tahlil qilish imkonini beradi.

O‘smirlar bilan muloqotdagi qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish bo‘yicha mualliflik so‘rovnomasi: Ota-onalar va pedagoglarning o‘smirlar bilan muloqotda duch keladigan to‘siqlar va ularni yengish bo‘yicha tajribalarini o‘rganish uchun.

Tanlab olingan o‘smirlar (30 nafar), ota-onalar (15 nafar) va pedagoglar (15 nafar) bilan yarim strukturalashgan intervyular o‘tkazildi. Intervyularning asosiy maqsadi so‘rovnomalar orqali olingan kvantitativ ma’lumotlarni chuqurlashtirish, o‘smirlar muloqotining individual xususiyatlari, ularning hissiy kechinmalari, muloqotdagi motivlari va qadriyatlarini haqida boy kvalitatif ma’lumotlar to‘plashdan iborat. Intervyu savollari o‘smirlarning tengdoshlar, oila a‘zolari va o‘qituvchilar bilan muloqot tajribalari, muloqotdagi muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizliklari, shuningdek, muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish bo‘yicha ehtiyojlari va takliflarini qamrab oldi. Intervyular audio yozuvga olindi (ishtirokchilarning roziligi bilan) va keyinchalik transkripsiya qilindi.

Tayyorgarlik bosqichi: Tadqiqot vositalarini tanlash va moslashtirish, so‘rovnomalar va intervyu savollarini ishlab chiqish, pilot tadqiqot o‘tkazish. Pilot tadqiqot (30 nafar o‘smir, 5 nafar ota-ona, 5 nafar pedagog ishtirokida) so‘rovnomalarning tushunarlilik, savollarning aniqligi va vaqt me‘yorlarini tekshirishga qaratildi.

Asosiy ma’lumotlarni yig‘ish bosqichi: Ta’lim muassasalari ma’muriyati bilan kelishuvga erishilgandan so‘ng, ishtirokchilardan yozma ravishda xabardor qilingan rozilik (informed consent) olindi. Voyaga yetmagan o‘smirlardan rozilik olishda ularning ota-onalari yoki qonuniy vakillarining yozma roziligi ham talab etildi. So‘rovnomalar guruhlarda, intervyular esa individual tarzda, ishtirokchilar uchun qulay muhitda o‘tkazildi. Ma’lumotlarni yig‘ish jarayoni 2024 yilning mart-may oylari davomida amalga oshirildi.

Ma’lumotlarni tizimlashtirish bosqichi: Yig‘ilgan kvantitativ ma’lumotlar statistik tahlil dasturlariga kiritildi, kvalitatif ma’lumotlar esa transkripsiya qilinib, tahlilga tayyorlandi.

So‘rovnomalar orqali olingan kvantitativ ma’lumotlar IBM SPSS Statistics 28 dasturi yordamida tahlil qilindi. Tahlil quyidagi statistik usullarni o‘z ichiga oldi:

Tavsifiy statistika: O'smirlarning muloqotchanlik darajasi, o'zini anglash, ijtimoiy moslashuvchanlik va hissiy intellekt ko'rsatkichlarining o'rtacha qiymatlari, standart og'ishlari, chastota taqsimotlari aniqlandi.

Qiyosiy tahlil: O'smirlarning jinsi, yoshi va ta'lim muassasasi turi bo'yicha muloqotchanlik xususiyatlaridagi farqlarni aniqlash uchun t-test va ANOVA (dispersiyon tahlil) qo'llanildi.

Korrelyatsion tahlil: Muloqotchanlik darajasi bilan o'zini anglash, ijtimoiy moslashuvchanlik va hissiy intellekt o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun Pirson korrelyatsiya koeffitsiyenti hisoblandi.

Regressiya tahlili: Muloqotchanlikning o'smir shaxsi rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va ularning ahamiyatini baholash uchun ko'p omilli regressiya tahlili o'tkazildi.

Intervyu ma'lumotlari Braun va Klarkning tematik tahlil (thematic analysis) usuli yordamida tahlil qilindi. Bu jarayon quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oldi:

Ma'lumotlar bilan tanishish: Transkripsiya qilingan intervyular bir necha bor o'qib chiqildi.

Dastlabki kodlash: Ma'lumotlardagi muhim g'oyalar, iboralar va takrorlanuvchi mavzular kodlandi.

Mavzularni shakllantirish: Dastlabki kodlar asosida umumiy mavzular va kichik mavzular aniqlandi. Masalan, "tengdoshlar bilan muloqotning ahamiyati", "ota-onalar bilan tushunmovchiliklar", "o'ziga ishonchsizlik", "muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish istagi" kabi mavzular shakllantirildi.

Mavzularni ko'rib chiqish va aniqlashtirish: Mavzularning ma'lumotlar bilan mos kelishi tekshirildi va zarur bo'lsa, qayta ko'rib chiqildi.

Mavzularni nomlash va ta'riflash: Har bir mavzu aniq nomlanib, uning mazmuni batafsil ta'riflandi.

Hisobotni tayyorlash: Mavzularning o‘zaro bog‘liqligi va tadqiqot savollariga javob berishi asosida natijalar bayon etildi.

Kvantitativ va kvalitatif ma’lumotlar bir-birini to‘ldiruvchi tarzda integrativ tahlil qilindi. Kvantitativ natijalar umumiy tendensiyalarni ko‘rsatgan bo‘lsa, kvalitatif ma’lumotlar bu tendensiyalarning chuqur sabablari va individual kechinmalarini ochib berdi. Masalan, so‘rovnomalar orqali o‘smirlarning muloqotdagi qiyinchiliklari darajasi aniqlansa, intervyular bu qiyinchiliklarning konkret namoyon bo‘lish shakllari va ularning o‘smirlar hissiy holatiga ta’sirini tushuntirishga yordam berdi. Bu yondashuv tadqiqotning umumiy xulosalari va tavsiyalarini yanada asosli va ishonchli qilishga xizmat qildi.

Tadqiqotni o‘tkazishda barcha xalqaro va milliy etik standartlarga qat’iy rioya qilindi.

Xabardor qilingan rozilik: Barcha ishtirokchilar, ayniqsa voyaga yetmagan o‘smirlarning ota-onalari yoki qonuniy vakillari, tadqiqotning maqsadi, jarayoni, kutilayotgan natijalari va ularning huquqlari haqida to‘liq ma’lumotga ega bo‘ldilar va yozma rozilik berdilar.

Maxfiylik va anonimlik: Ishtirokchilarning shaxsiy ma’lumotlari to‘liq maxfiy saqlandi. Yig‘ilgan ma’lumotlar faqat ilmiy maqsadlarda ishlatildi va ishtirokchilarning shaxsini aniqlash imkonini beruvchi har qanday ma’lumotlar shifrlangan holda saqlandi.

Ko‘ngillilik tamoyili: Ishtirokchilarning tadqiqotda ishtirok etishi to‘liq ko‘ngilli bo‘lib, ular istalgan vaqtda hech qanday sabab ko‘rsatmasdan tadqiqotdan chiqish huquqiga ega edilar.

Zarar yetkazmaslik: Tadqiqot jarayonida ishtirokchilarga hech qanday jismoniy yoki psixologik zarar yetkazilmasligiga kafolat berildi. Intervyular va so‘rovnomalar o‘smirlarning hissiy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatmasligi uchun ehtiyotkorlik bilan tuzildi.

Natijalarni oshkor qilish: Tadqiqot natijalari ilmiy jamoatchilikka va amaliyotchilarga ochiq tarzda taqdim etiladi, shu bilan birga ishtirokchilarning shaxsiy ma'lumotlari himoyasi ta'minlanadi.

Vositlarning standartlashtirilishi: Tadqiqotda qo'llanilgan psixodiagnostik metodikalar (testlar va so'rovnomalar) o'zbek tiliga moslashtirilgan va validligi tekshirilgan standart vositalardan iborat.

Pilot tadqiqot: Asosiy tadqiqotdan oldin o'tkazilgan pilot tadqiqot vositalarning aniqligi va tushunarligini ta'minladi.

Triangulyatsiya: Kvantitativ va kvalitatif ma'lumotlarni birlashtirish (metodologik triangulyatsiya) hamda turli ishtirokchilar (o'smirlar, ota-onalar, pedagoglar) nuqtai nazarlarini solishtirish (ma'lumot manbalari triangulyatsiyasi) orqali natijalarning ishonchliligi oshirildi.

Ekspert baholash: Tadqiqot vositalari va natijalarini psixologiya sohasidagi yetakchi mutaxassislar tomonidan ekspert baholashdan o'tkazish rejalashtirilgan.

Ushbu tadqiqot bir qator cheklovlarga ega bo'lishi mumkin. Birinchidan, tanlovning geografik chegaralanganligi (O'zbekistonning ayrim hududlari) natijalarni butun mamlakat miqyosidagi o'smirlarga umumlashtirishda ehtiyotkorlikni talab qiladi. Ikkinchidan, o'smirlarning o'z-o'zini baholashiga asoslangan so'rovnomalar sub'ektivlikka moyil bo'lishi mumkin, garchi bu cheklov intervyular va ekspert baholari orqali qisman bartaraf etilgan bo'lsa-da. Uchinchidan, muloqotchanlik murakkab va dinamik hodisa bo'lib, uni bir martalik kema tadqiqot (cross-sectional study) orqali to'liq o'rganish qiyin. Kelajakdagi tadqiqotlarda uzunlamasiga tadqiqotlar (longitudinal studies) o'tkazish orqali o'smirlar muloqotining rivojlanish dinamikasini chuqurroq o'rganish maqsadga muvofiq bo'ladi. Shunga qaramay, ushbu tadqiqot o'smirlik davrida muloqotchanlikning psixologik xususiyatlari haqida qimmatli ma'lumotlar berishga va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot o‘smirlik davrida muloqotchanlikning murakkab psixologik xususiyatlarini kompleks tahlil qilib, uning shakllanish mexanizmlarini aniqladi. Unda o‘smir shaxsi rivojlanishida, ayniqsa ijtimoiy moslashuv va hissiy barqarorlikda tengdoshlar bilan muloqotning hal qiluvchi ahamiyati, shuningdek, ta’lim samaradorligida o‘qituvchi-o‘quvchi muloqotining o‘rni yorqin namoyon bo‘ldi. Muloqotdagi qiyinchiliklar o‘smirlarning ijtimoiy izolyatsiyasiga va turli psixologik muammolarga olib kelishi mumkinligi tasdiqlandi. Tadqiqot natijalari o‘smirlarda samarali muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish zarurligini tasdiqladi, bu ularning umumiy farovonligi va kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Lerner, R. M., & Steinberg, L. (Eds.). O'smirlar rivojlanishi bo'yicha Kembrij qo'llanmasi. Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

[2] Elias, M. J., & Weissberg, R. P. (Eds.). O'smirlik davrida Ijtimoiy va Emotsional Ta'lim: Dalillarga asoslangan dasturlar va amaliyotlar bo'yicha qo'llanma. New York: Guilford Press, 2022.

[3] Zhang, L., Wang, Y., & Liu, X. "O'smirlar aloqa malakasi va tengdoshlar munosabatlari: Meta-tahlil." *Yoshlar va O'smirlik Jurnal*, jild. 51, son. 11, 2022, bet. 2221-2238.

[4] Chen, X., Wang, L., & Li, J. "O'smirlarning psixologik moslashuvida ijtimoiy ko'nikmalarning roli: Uzunlamasiga tadqiqot." *Rivojlanish Psixologiyasi*, vol. 57, no. 3, 2021, pp. 450-462.

[5] Smith, A. K., & Jones, B. L. "Emotsional tartibga solish va tengdoshlar bilan muloqot o'smirlik davrida: Tizimli sharh." *O'smirlik davri tadqiqotlari jurnal*, vol. 33, no. 2, 2023, pp. 380-395.

[6] Orben, A., & Przybylski, A. K. "O'smirlarning raqamli aloqasi va ruhiy salomatligi: Tizimli ko'rib chiqish va meta-tahlil." *Psixologik fan istiqbollari*, vol. 16, no. 1, 2021, pp. 101-118.

[7] Wang, Y., Zhang, L., & Liu, X. "Ota-ona-o'smir muloqoti va o'smirning psixologik farovonligi: Meta-tahlil." *Oila Psixologiyasi Jurnal*, jild. 36, son. 5, 2022, s. 701-715.

[8] White, S. W., & Mazurek, M. O. "O'smirlarda ijtimoiy muloqot qobiliyatlarini yaxshilash uchun aralashuvlar: Tizimli sharh." *Klinik Bola va O'smir Psixologiyasi Jurnal*, jild. 49, son. 6, 2020, bet. 830-845.

[9] Brown, C., & Miller, D. "Muloqot va o'zlikni shakllantirish o'smirlik davrida: Sifatliy tadqiqot." *O'smirlar Tadqiqotlari Jurnal*, vol. 38, no. 4, 2023, pp. 600-620.